

Türk Dillerinde Söz Başı Dudak Sesleri¹

Gerard CLAUSON
Çeviren: Özkan ÖZTEKTEN

Ben, bu makalede sadece arı Türkçe sözleri tartışmak niyetindeyim, yani herhangi bir zamanda başka bazı dillerden alıntılanmış bütün sözleri özellikle hariç tutacağım. Saptamaya çalışacağım şey ise, Türk dilinin kurgulayabileceğimiz en eski fonetik düzeninin bir dilimi; yani anlaşıldığı kadarıyla MS. VIII. yüzyıldan önce de konuşulan Türkçedir ve hâlâ var olan bu dilin en eski önemli örneklerinin tarihlenmesidir.

Altay teorisinin dayandırıldığı savlardan birisi, ‘İlk Altay dili’nde (*primitive Altaic language*), bugün bazı Tunguz dillerinde **p-**, **f-** veya **h-** olarak yaşayan; Erken Moğolcada (XIII.-XIV. yüzyıl) **h-**’ye dönüşen, Moğolcanın sonraki dönemlerinde ve Türkçede *sıfırlaşan* bir söz başı sedasız dudaksıl patlayıcı **p-** olduğu görüşüdür. Bazıları şüphesiz düzmece olan çeşitli şüpheli etimolojilerle desteklenen bu görüş, bu makalenin sonundaki *Konu Dışı Açıklamalar* bölümünde daha ayrıntılı tartışacağım. Bu savın son zamanlardaki en uygun yorumu, Dr. Pentti Aalto’nun ‘*Ne Türk ne de Moğol dilleri eski orijinal sözlerde bir söz başı p- sesine sahiptir*’ sözleriyle başlayan ‘*On the Altaic initial p-**’ başlıklı yazısında (Central Asiatic Journal, I, 1, 1955) yer alır.

Ben, ‘*The Turkish elements in 14th century Mongolian*’ (Central Asiatic Journal, V, 4, 1960) ile biten makaleler serisinde Altay teorisine inanmama gerekçelerimi açıklamıştım ve konuyu burada daha ayrıntılı anlatmak gereğini duymuyorum. Bütün yapmak istediğim, ‘*şimdiye kadar Türkçede var olan tek söz başı dudaksıl ünsüz, sedalı patlayıcı b- idi*’, ifadesinin geçerliliğini sınamaktır.

Her şeye rağmen, patlayıcı ünsüzleri tartışmadan önce, ilk olarak diğer söz başı dudak seslerini görüşmek isterim. Söz başı dudak genizlisi **m-** ile başlayacağım.

Başında **m-** olan birçok söz, bazı erken (VIII. ve hemen sonraki yüzyıllar) lehçeler ile en önemli yaşayanları Azerice, Osmanlıca (bugünkü devamcısı Türkiye Türkçesi ile beraber) ve Türkmence olan Oğuzca denilen dillerinin bir kısmının dışında, bütün dönemlerde ve bütün Türk dillerinde bulunur.

İlk bakışta, bu söz başı **m-**’nin Türk dilinin fonetik düzeninin bir parçası olduğu varsayılmış olabilir; ama sözleri dikkatle incelemek, bunun böyle olmadığını

¹ Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, Vol. 24, No. 2. (1961), 298-306’deki ‘*The Initial Labial Sounds in The Turkish Languages*’ başlıklı aslından Türkçeye Özkan Öztekten (ozkan.oztekten@ege.edu.tr) tarafından çevrilmiştir.

ortaya çıkarır. Aslında söz başı **m-** yalnızca şu durumlarda bulunur:

1. **ma** ‘işte al, bunu al!’ gibi birkaç ünlem.
2. **me** ‘meleme sesi’ gibi birkaç yansıma ve **meme** ‘dişi göğsü’ gibi bir yarı yansıma.
3. Genellikle ikinci, ara sıra da daha sonraki ünsüz olarak en az bir genizli ünsüz içeren sözler.

Filolojik olarak değerlendirildiklerinde gerçek sözler olarak kabul edilmeleri zor olduğu için; ünlemler, yansımalar veya yarı yansıma sözler hakkında fazla bir şey söylemeyeceğim. Bununla birlikte, üçüncü gruba ait sözlerdeki **m-**’nin, sonraki genizlinin gerileyici benzeşmesiyle genizlileşmiş orijinal bir patlayıcı ses olduğu yönünde çok kuvvetli deliller var. Örneğin **ben** zamirinin tarihsel gelişimi bunu gösterir. Bu söz VIII. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenen en eski Köktürk yazıtı olan Tonyukuk anıtında; aynı yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlenen en eski Uygur yazıtı Şine Usu’da ve muhtemelen biraz daha sonraki Yenisey yazıtlarının yaklaşık yüzde 80’inde, IX. yüzyıl veya sonraki bazı örneklerde de **ben** olarak görülür. Diğer Köktürk yazıtları ve belgelerinde, bütün diğer Uygur ve ortak kökenli diyalektlerin kalıntılarında ve XI. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadarki edebi metinlerde yazılış, tutarlı bir şekilde **men**’dir; ama XI. yüzyılın üçüncü çeyreğinde yazılmış Divanu Lügati’t-Türk’t² Kaşgarlı Mahmud; Oğuz, Kıpçak ve Suvarların (Volga Bulgarlarıyla ilişkili son boy) söz başındaki bütün **m-**’leri **b-**’ye çevirdiklerini ve böylece diğer bütün Türkler **men** derken, bu boyların **ben** dediğini söyler. Tahminen XIV. yüzyıl başlarında Arapça-Türkçe bir küçük sözlük telif etmiş İbni Mühenna, Türkistan Türkçesi ile ‘bizim ülke’ ninki (muhtemelen Irak ve Azerbaycan) arasındaki diyalektik farklarla ilgili bir müzakerede, ilkinde kullanılan sözün **men** ve ikincisinde **ben** olduğunu söyler³. XIII. yüzyıldan XV. yüzyıla kadar, birtakım Türkmen materyali de içeren Kıpçak sahasının Arap harfli sözlüklerinde gösterilen biçim, tutarlı olarak **men**’dir; ama XIV. yüzyıl başlarında eser veren Ebû Hayyân Türkmen sahasındaki biçimin **ben** olduğunu söyler⁴. Anadolu’da XIII. yüzyıldan bugüne kadar tutarlı olarak **ben**’dir; ama işin tuhafı, Azeri ve Türkmen sahalrı, aradaki bu yüzyıllarda taraf değiştirmişler ve ikisi de şimdi **ben**’i değil, **men**’i kullanmaktadır.

İlk bakışta, herhangi bir genizli ses olmadan söz başında **m-**’ye sahipmiş gibi göründükleri için birkaç söz özellikle ilgi çekicidir. Açıklaması şudur: Geçmişten gelen bu benzeşmeye (*retrospective assimilation*), normal şartlarda olduğu gibi, bir dişil (*dental*) **-n-** veya gırtlaksıl (*guttural*) **-ŋ-**’nin sebep olmadığı; ancak yaklaşık olarak IX. veya X. yüzyılda tamamen kaybolmuş az görülen öndamaksıl (*palatal*) **-ñ-** sesinin yol açtığıdır. ‘Hayvan pisliği’ için kullanılan birkaç sözden biri **mayak**’tır. Bu söz, VIII. yüzyılda genellikle tıpla ilgili Uygurca metinlerde⁵,

2 B. Atalay, Divanü lügati-it-Türk tercümesi, Ankara, 1939 (Buradan sonra ‘Atalay’ olarak alıntılandı), I, 31 (orta) ; I, 339.

3 Kitâb hilyati’l-insân wa halbatî’l-lisân, Haz. Kılıslı Muallim Rifat, İstanbul, 1921, 80. s. (üst)

4 Kitâb al-idrâk li-lisân al-Atrâk, Haz. Ahmet Caferoğlu, İstanbul, 1931, Arap harfli, 36.s., 2 nci kolon.

5 F. W. K. Müller, ‘Uigurica’, AKPAW (Berlin), 1908, 29. s., 1. 6.; G. R. Rachmati, ‘Zur Heilkunde der Uiguren’, SPAW, 1930 (Buradan sonra ‘Rachmati’ olarak alıntılandı), 23. s. (index).

XI. yüzyılda Karahanlıcada (Kaşgari) ⁶, bir kez XIII. yüzyıl Kıpçakçasında⁷ ve Batı'da genellikle Türki denen ve Sovyetler Birliği ile Çin'de Yeni Uygur olarak adlandırılan Çin Türkistanı'ndaki modern dilde izlenir. Neyse ki Kaşgari, ikisi arasında ilgi kurmadan, 'pislik' için Oğuzca **baynak** sözünü de kaydeder⁸. **mayak** ve **baynak**'ın her ikisi de, aslî ***bañak** sözünün sonraki şekilleridir.

'Dişi karaca', Uygurcada⁹, Karahanlıcada (Kaşgari¹⁰ ve Kutadgu Bilig¹¹), Teleüt ve Hakas gibi kuzeydoğu (veya güney Sibirya) grubunun modern birkaç dilinde **muygak** olarak adlandırılır. İyi ki Kutadgu Bilig'in Viyana nüshası sözü **muygak** değil, **mungak** olarak imla etmiştir. İyi bilindiği gibi, bu nüsha çok yetersiz işaretlenmiş Arap harfli bir metnin Moğolcanın resmi alfabesindeki transkripsiyonudur ve yanlış imlalarla doludur. Örneğin, **yayig** 'dönek'; çok sık **tayig**, **yatig** ve de **tatig** olarak yazılmıştır. **mungak**'ın da sadece benzer başka bir yanlış imla olması çok mümkündür; ama sözün orijinali, hiç şüphesiz, ***buñgak** olduğu için, gerçek bir fonetik geleneği de gösterebilir.

'Beyin' sözü de çok şaşırtıcı yaygın imlalarla görülür. En erken örnekler, Uygurca bir tıp metindeki¹² **méyi** imlası ve Karahanlıcadaki (Kaşgari¹³ ve Kutadgu Bilig¹⁴) **meñe** / **méñi**'dir. XV. yüzyıl Çağatayca şekilleri **meye** ve **meyin**'dir¹⁵; XIII. ve XV. yüzyıl arasındaki Arap harfli küçük sözlükler¹⁶, ilk ikisi apaçık Kıpçakça ve son üçü Türkmençe olan **meyi**, **meyini**, **beyin**, **beyni** ve **beyini** örneklerini verir. Modern şekiller, kuzeydoğu grubundaki **me:** ve **mi:**'den Osmanlı ve Türkiye Türkçesindeki **beyni/beyin**'e doğru sıralanır. Söz, başlangıçta **béñi:** biçiminde olmalıdır.

Böylece, Türkçenin kurgulanabilir en erken şeklinde, söz başında hiçbir dudaksıl ve genizli **m-** olmadığı açıkça görülüyor; bu bakımdan da Türkçe, ardından ünsüzlerin bütün türlerinin geldiği söz başında **m-** bulunan sayısız söze sahip Moğolcadan tamamıyla farklıydı.

Çok az sayıda çağdaş Türk dilinde, diğer Türk dillerindeki **b-**'nin yerine, sedalı dudaksıl sızıcı **v-** (diş-dudak ünsüzünden ziyade çift dudak ünsüzü?) ve de çift dudak yarı ünlüsü **w-** ile başlayan birkaç söz vardır. Bu ve diğer birçok açıdan bir güneybatı dili olan Kırım Tatarcasına has gibi görünen söz başı **w-** sesi, kesinlikle **v-**'nin ikincil halidir ve bundan dolayı hariç tutulabilir. Bildiğim kadarıyla, söz başında **v-** olan yegâne diller; Oğuz grubunun iki çağdaş temsilcisi, Azerice ile Osmanlı/Türkiye Türkçesi ve bu seslerin olduğu yegâne sözler de **var**,

6 Atalay, III, 167 (alt).

7 M. T. Houtsma (ed.), Ein türkisch-arabisches Glossar, Leiden, 1894, Arap harfli, 15. s., 1. 5.

8 Atalay, III, 175 (orta)

9 A. von Le Coq, 'Türkische Manichaica aus Chotscho I', AKPAW, 1911, 35. s., 1. 5; W. Radloff, Uigurische Sprachdenkmäler, Leningrad, 1928, 102c., 3 ve 5.

10 Atalay, III, 175 (orta, vokali yanlış okunmuş)

11 R. R. Arat, Kutadgu Bilig, I, Metin, İstanbul, 1947, 79., 5354. beyitler

12 Rachmati, 63 ve 89. satırlar.

13 Atalay, II, 299. s., 1. 20.

14 57. ve 1836. beyitler

15 Sanglâx ('E. J. W. Gibb Memorial Series', New Series, XX), London, 1960, facsimile 319r.28; 321v.10.

16 Houtsma, Arap harfli, 21.s., 1. 12 (beyin). Ebû Hayyân, Arap harfli, 89.s., 1. kolon (meyî, Türkmencede beyni). Ettuhfet üz-zekiyye fil-lûgat-it-Türkiyye, Haz. B. Atalay, İstanbul, 1945, Tıpkıbasım 4a.13 (kenar boşluğunda beyini); 15a.12 (meyini; kenar boşluğunda beyini).

var- ve **ver-** ile birlikte bu köklerden türemiş birkaç sözdür. Bu sözlerdeki söz başı **v-**, bu dillerin bilindiği en erken dönemi olan XIII. yüzyıldan bugüne kadar var olagelmış gibi görünmektedir. Bu dillerde söz başında **v-** olan **zur-** gibi başka bir sözün var olduğu da eklenebilir; ama bu sözdeki **v-**, ön ses türemesidir ve epeyce yeni oluşmuştur, sözün orijinali **ur-**'tir. Söz başı **m-**'ye göre, Oğuz grubunun çok arkaik belli fonetik özelliklere sahip olduğunu ve bu sözlerdeki söz başı **v-**'nin çok erken bir dönemden beri yaşayan bir şekil olmasının imkansız olmamakla beraber, kesin olmadığını gördük. XI. yüzyıl Oğuzcasına aşina Kaşgari, bu dilde bir söz başı ünsüzü olarak bu sestem bahsetmez¹⁷ ve Orta Türkçenin diğer otorite eserlerinde de bu sestem söz edilmez. Bu yüzden hüküm, sadece 'ispatlanmamış' olabilir.

En erken Türkçede söz başında bir **v-** olmadığı için; dudaksız dizi, 'The Turkish *y* and Related Sounds' (Studia Altaica: Festschrift für Nikolaus Poppe, Wiesbaden, 1957) makalemde VIII. yüzyıldan önceki Türkçede, söz başında sedalı sızıcı bir diş sesi olan **d-**'nin varlığına dair açık bir kanıt olduğunu gösterdiğim dişil diziden farklılaştı.

Artık söz başı patlayıcı ünsüz veya ünsüzleri sorununa ve Türk dilinin sedasız dudak patlayıcı sesi olan söz başı **p-**'ye asla sahip olmadığını söylemenin doğru olup olmadığı sorununa geleyim. Bu problemin çözümü, Türkçeyi yazmakta kullanılan alfabelerin birçoğunun yetersizliği ve kullanılan harflerin bazılarının fonetik değerlerinin belirsiz kabul edilmesi yüzünden son derece güçtür. Yine de çözmeye başlamak için belirlenmiş bazı noktalar vardır. 'Runik' denilen alfabe **b** ve **p** için farklı harflere sahipti ve bu yazıyla yazılmış metinlerin nispeten sınırlı söz dağarcığında, gerçekten söz başında bir **p-**'nin hiçbir izi yoktur. Manihaist Süryani alfabesi de **b** ve **p**'yi birbirinden ayırdı ve bu yazıyla yazılmış metinlerin nispeten az söz dağarcığında da söz başı **p-**'nin hiçbir örneği görülmez. Bu durum, Profesör von Gabain tarafından *Türkische Turfan-Texte* (VIII, Berlin, 1954) arasında yayımlanmış Brahmi yazılı Uygur yazmalarında tamamen farklıdır. Bu metinler söz başında **b-** yerine birçok **p-** içerir. Gerçekte belki de daha çok olan, ama bu metinlerin yakından incelenmesiyle, 15 yazmanın sadece altısında söz başı **p-** ile **ph-** ve sadece üçünde söz başı **b-** ile **bh-** olduğu; kalan altısında her iki harfin, birinin diğerine göre daha çok tercih edilerek ve fark gözetilmeden kullanıldığı görülür. Burada karşı karşıya olduğumuz şey, Brahmi alfabesinin özenli fonetik işaretlemesinin kısmi kusurudur. Bu alfabenin Türkçeyi yazmak üzere benimsendiği dönemde, kâtipler bazı Türkçe sesleri göstermek için hangi harflerin kullanılacağını bilmekte açıkçası şaşkındılar. Bu yüzden de bu yazmalardaki imlalarından hiçbir kesin sonuç çıkarılamaz.

Bu yazmalarla, **b** ve **p**'yi birbirinden açıkça ayıran bir alfabenin kullanıldığı yeni belgeler arasında birkaç yüzyıllık ara vardır. Onların birisi, XIV. yüzyıl başlarında Güney Rusya'da konuşulmuş bir Kıpçak diyalekti olan ve Türkçeyi

17 Olumsuz delil olarak Atalay I, 31'deki Oğuzlar, Kıpçaklar ve Suvarlarda (Türkçe) men bardum'un dengi olarak ben bardum'un verilmesi eklenebilir.

yazmak için Latin alfabesini kullanan Kumancanın epeyce geniş bir söz dağarcığını içeren *Codex Cumanicus*'tur. Bu söz dağarcığında, aynı sesi içeren Farsça alıntı sözler olduğu gibi yazıldığı halde, söz başında **p-** bulunan Türkçe bir sözün hiçbir izi yoktur¹⁸. Bu durum, Ermeni alfabesiyle yazılmış ve J. Deny tarafından yayımlanmış (L'Arméno-Coman et les 'Ephémérides' de Kamieniec (1604-1613), Wiesbaden, 1957) XVII. yüzyıl Kumanca metinlerde ve bir başka kuzeybatı dilini gösteren İbrani harflerle yazılmış (biraz daha geç?) Karayca metinlerde de aynıdır¹⁹.

Diğer Orta Türkçe metinlerinin hemen hemen hepsi Arap yazısıyla yazılmıştır. Arapçada **p** sedasız yoktu ve Kaşgari'nin Türkçede var olduğunu bilmesine rağmen, *al-bâ'u'l-sulba* dediği²⁰ bu sesi yazmak için hiçbir aracı da yoktu. Arap alfabesi Farsçayı yazmak için benimsendiğinde; özel bir harf, üç nokta konmuş *bâ*, **p**'yi göstermek için geliştirilmişti; ama Farsçayı yazmakta bile bu harf, fazladan iki nokta konmadığında anlamın karışacağı durumlar için tek tük kullanıldı. Doğrusu, Arap yazısıyla yazılmış belgelerde yer alan kanıtlardan söz başı **p**'nin olup olmadığına dair herhangi bir sonuç çıkarmayı denememek daha akıllıca olabilirdi.

Bu yüzden, söz başı dudaksıl patlayıcı seslerine göre Türk dilinin orijinal fonetik yapısının herhangi bir delilinin bulunması gerekirse, bu ancak **b-** ve **p-**'yi birbirinden açıkça ayıran yazılarla kayda geçirilmiş çağdaş Türk dillerinde mümkün olabilir. Buradaki manzara ise büyük bir çeşitlilik arz eder, gerçekten de standart sözlüklerden çıkarılabilecek sonuçlardan daha çoktur. Prof. N.A. Baskakov'un mükemmel küçük kitabı *Tyurskie yazıki* (Moskva, 1960), birçok diyalektin fonetiği hakkında, örneğin (216. s.) Dağlık Altay dilinin Kuzey ağızlarında bütün söz başı dudaksıl patlayıcı seslerin **m-** olduğu gibi şaşırtıcı gerçekleri içeren zengin bilgiler verir. Oysa kabaca konuşulduğunda, manzara şu şekildedir. Hakasça gibi birkaç kuzeydoğu dili, bütün söz başı dudaksıl patlayıcı sesleri sedasızlaştırır ve başta Rusça sözler olmak üzere, yeni alıntılanmış sözlerdekinin dışında, sadece **p-**'ye sahiptir. Modern Türk dillerinin büyük çoğunluğu, tutarlı olarak söz başında **b-**'yi kullanır ve sadece alıntı sözlerde, yansıma veya yarı yansıma sözlerde ve diğer sözlerin ancak bir tutamında söz başı **p-** bulundurlar; ancak bu sonuncular en ilgi çekici olabilir. Bu tür dillerin tipik örnekleri; Kazakça, Kırgızca ve Özbekçedir. Bu iki grubun arasında iki söz başı sesinin de olduğu birkaç Türk dili yer alır. Hiçbir Türk dilinde söz başı **p-**'ler, **b-**'lerden daha yaygın değildir; ama hepsinde fark edilir oranda söz başı **p-** bulunur. Bu Türk dilleri; en azından güneydoğuda Türki/Yeni Uygurçayı, kuzeybatıda Karakalpakçayı ve güneybatının ya da Oğuz grubunun iki üyesini, Azerice ve Osmanlı/Türkiye Türkçesini kapsar. Maksada en uygun şekilde incelenebilecek olan, bunlardan çok ve en iyi belgelenmiş olan sonuncusudur. Şimdiye kadar, Oğuz grubunun, (asla hepsi olmasa bile) birkaç bakımdan arkaik fonetik yapıyı bazı VIII. yüzyıl diyalektlerinden bile daha çok

18 Bkz. K. Grønbech, *Komanisches Wörterbuch*, Copenhagen, 1942'de dizin.

19 Örnekler için bkz. T. Kowalski, *Karaimische Texte im Dialekt von Troki, Crakow*, 1929.

20 Atalay, I, 8 (alt).

korumuş gibi görüldüğünü gördük ve eğer bu grupta söz başı **p-**'lerin olduğuna dair açık bir delil bulabilirsek; bu olgu önemsizmiş gibi, basitçe aldırış edilmeden geçilemez.

Gerçekten de, eğer Osmanlı/Türkiye Türkçesinin söz dağarcığının ilgili bölümlerini dikkatle gözden geçirirsek, söz başında **b-** ve **p-** arasında çok açık bir fark olduğunu görürüz. IX. yüzyıldan (daha erken dönemler için delil yoktur) XX. yüzyıla kadarki eserlerde sahip oldukları ilk anlamda, deyim yerindeyse, tutarlı olan ve başında **p-** bulunan sözlerin hissedilir sayıda olduğu bir gerçektir ve söz başında **p-**'ye sahip köklerden türemiş, aynı sesi taşıyan sözleri bulmayı da başarırız. Bunların bir kısmı, **pat** ve **patla-** gibi yansıma veya yarı yansıma sözler ya da onlardan türemiş, bu yüzden az da olsa önemli sayılabilecek sözlerdir; ama diğerleri diğer dillerde **b-** veya bazen de **p-** ile görülen tamamen sıradan sözlerdir.

Böyle köklere, hemen hemen hepsi söz başında tutarlı olarak **p-** ile yazılan ve birçok türemişi olan birkaç örnek vereyim:

- pek** 'sert, sağlam; çok';
- pert-** 'bir şeyi berelemek, zedelemek';
- parmak** 'parmak';
- porsuk** 'porsuk';
- pus** 'buğu, pus';
- pus-** 'pusuya yatmak';
- piş-** 'olgunlaşmak, pişmek'.

Bütün bu sözlerin oldukça uzun bir tarihi vardır ve üçü, **pek**, **pert-** ve **piş-**, 'Runik' veya Manihaist Süryani alfabesiyle yazılmış eldeki belgelerde (**b-** ile) vardır. Daha da fazlası vardır; ama onların çoğu ya Osmanlı/Türkiye Türkçesine özgüdür ya da ancak başka bir alana ait olarak bilinirler. Örneğin, **perçem**'den 'saçın bir tutamı' söz eden tek farklı otorite, başka türlü açıklanamayan bir söz olan **beçkem**'in ilk sesinin değerinden söz etmeden, Oğuzca şekil olduğunu söyleyen Kaşgari'dir²¹.

Bu sözlerin bazıları da diğer Türk dillerinde söz başında **p-** ile görülür; örneğin 'porsuk' Çağataycada özellikle **p-** ile yazılır²² ve Karakalpakçada **porsık** olarak izlenir; ama bu sözlerin en ilgi çekici grubu, türemişleriyle birlikte **piş-**'tir. Erken dönemlerde genellikle art damak, Köktürkçede²³ ise ön damak ünlülerine sahip olan bu fiil ve türemişleri, hemen hemen bütün çağdaş Türk dillerinde kullanılmaktadır ve söz başında **p** sesinin pratikte bilinmediği dillerde bile bu söz **p-**'lidir. Yukarıda belirtilmiş sebeplerden dolayı, ne Brahmi yazılı bir metindeki **pişrun-** ve **pişrunul-** imlalarına ne de kuzeybatı grubundaki **piş-** ve **pis-** şekillerine fazla önem atfetmek gerekir; ancak bu sözler de Türki/Yeni Uygurca, Kazakça (ama Kırgızcada değil),

21 Atalay, I, 483 (orta)

22 Sanglax, faksimile 132v.22.

23 Irk bitig, LIII : H.N. Orkun, Eski Türk Yazıtları, İstanbul, 1939, II, 87.

Özbekçe ve üç kuzeybatı dilinde, Kazan Tatarcası, Karakalpakça ve Nogaycada ve zaman zaman da olsa Türkmencede - tuhaf bir şekilde Azericede değil - söz başında **p-** ile yazılırlar. Söz başı **p-**'nin, çok eski bir fonetik olguyu yansıtmayı dışında, çok nadir olarak bulunduğu Türk dillerinde bile yaygın olarak var olmasını açıklamak zordur.

Böylece, Türkçenin şu anki kanıtlarla kurgulayabildiğimiz en erken şeklinde, söz başı iki dudaksız patlayıcı sestem sedalı **b-**'nin çok yaygın ve sedasız **p-**'nin nispeten daha nadir olduğu tartışmasının çok net bir şekilde anlaşılacağı görülüyor.

Söz başında **p-**'nin azlığı ve Türkçenin orijinal fonetik düzeninde bir unsur olduğunu kanıtlamanın zorluğu göz önüne alındığında; Dr. Aalto'yu, alıntılıdığı seçkin bilginlerce de ifade edildiği gibi, doğrulanmamakla beraber, bu sesin var olmadığı gerçeğinin Altay teorisini desteklemek için kullanılmayacağını kesin olarak iddia ettiği için suçlamak mantıksız olacaktır.

Türkçenin yazılı dönemi öncesine kazdığımız kuyu derinleştikçe, ortaya çıkarılan fonetik çeşitlilik daha da büyür. Benim Türkçe *y* ile ilgili araştırmam, VIII. yüzyıldan önce bir söz başı sedalı dış sızıcısı **d-** ve bir de söz başı öndamak genizlisi **n-** olduğunu, her ikisinin de o dönemden itibaren *y-*'ye dönüştüğünü ortaya koymuştu. Şu anki araştırma ise bugün de bazı bölgelerde var olan söz başı sedalı dudak patlayıcısı **p-**'nin ve muhtemelen ama kesin olarak değil, söz başı dudak sızıcısı **v-**'nin (söz başı dudak genizlisi **m-**'nin değil) bulunduğunu göstermiştir. Bütün bu durumlardaki sesler, var olduklarının bu zamana kadar neden fark edilmediğini açıklaması açısından nadir seslerdi. Daha gayretli bir araştırmanın, diğer söz başı seslerinin şu anda şüphelenilmeyen varlıklarını ortaya çıkarabileceği de beklenebilir.

Konu Dışı Açıklamalar

*Farazi Altayca *p- 'nin gelişimini göstermek için tekrarlanan etimolojiler*²⁴

Profesör Poppe'nin *Introduction to Mongolian Comparative Studies* (Helsinki, 1955) eseri için Journal of the Royal Asiatic Society'de (1956, 211) yayımladığım eleştirisinde, *sıfır-h-f-p* fonetik ilişkisi için iyi bir delil varken, Moğol ve Tunguz dillerinde zincirin, tersine değil, *sıfır* ile başlayıp **p** ile bittiğini varsaymanın mantıksal ve kronolojik olarak daha tatmin edici olduğunu; diğer bir deyişle, olup bitenin belirli şartlarda bir söz başı ünlüsünün soluklu (*aspirated*) ünsüz olması ve bu ünsüzün de zaman içinde **f**'ye, bu **f**'nin de **p**'ye dönüşmesi olduğunu ileri sürmüştüm. Bütün bu ses değişikliklerinin gerçekleştiğine dair deliller, Doğu Asya'da kolayca bulunabilir; örneğin Moğolistan'a komşu bir alanda konuşulan Türki/Yeni Uygurcada, (muhtemelen çok yakın zamanda) soluklu ünsüze değişmiş söz başı ünlülerinin bulunduğu sözler için birkaç örnek vardır ve Arapça alıntı sözlerdeki bütün **f**'ler **p** olmuştur. Herkesin kabul ettiği gibi, sözlerin var oldukları bilinen en erken tarihler, mutlaka o sözlerin gerçekten

24 Yukarıda anılan Dr. Aalto'nun yazısının sayfalarındaki gibi kaynaklar

var olmaya başladığı tarihlerle aynı kronolojik sıralamada değildir. Bu sebeple, örneğin, XIII. yüzyıla ait Moğolca bir söz, fonetik olarak ele alındığında, XX. yüzyıldaki Tunguzca bir sözden daha ‘genç’ olabileceğinden, ‘çekiç’ anlamındaki sözlere (9. s.) aşağıdaki kronolojik sıralamaya göre dizmek, sonuncu sözün fonetik görünümüyle hiç olmazsa daha tutarlı olacaktır: Moğolca **aluqa**-Orokça **xaluka**-Mançuca **folgo**-Goldice **palū**.

Eğer bu doğruysa, bu sözün sözde kökeninin Akadca *pilaqu* (12.s.) olması da besbelli yanlıştır ve kelimenin, bir-iki kuzeydoğu Türk dilinde yeni bir Moğolca alıntı olması dışında (Irak ile Moğolistan arasındaki köklü bir coğrafi bağlantının şüphesizliğiyle), Türkçede var olmadığı gerçeğiyle desteklenir. VIII. yüzyıldaki Türkçe **baldu**’yu (**baltu/balta** XIV. yüzyıldan önce doğrulanamaz), sözde Akadca *paltu*’dan kökenlendirme denemesi, iki söz arasındaki uçsuz bucaksız zaman ve mekan aralıkları göz önüne alındığında, ancak son derece cüretkârca sayılabilir ve her halükarda, **p-**’sinin Türkçede *sıfir* olması gereken Orta ‘Altayca’ *paltu’ya dayandırılmış teoriye rağmen, yok olup gider.

‘Üflemek’, (11. s.) Türkçede **ür-**’tir ve her zaman da böyle olmuş, asla **hür-** olmamıştır. Türki/Yeni Uygurcadaki **ür-** (**ür-**’ten ‘üflemek’ farklı bir söz) yerine **hür-** ‘havlamak’ ve **ördek** yerine **hördek** sözlere, bu dildeki ikincil soluklulaşmanın (*aspiration*) tipik örnekleridir. Gerek Osmanlıca ve Çağataycada gerekse diğer Türk dillerinde **hür-** sözü yoktur ve asla var olmamıştır.

Profesör Ramstedt’in Koreceyi ‘Altay grubu’yla ilişkilendirme denemesi (13. s.), böyle genel ve gerçeklere dayalı, desteklemek için ileri sürülen iddiaların ayrıntılı olarak sınanması muhtemelen gereksiz olan bir şüpheciliği uyandırdı; ama bu durum, Korece *pai*’yi ‘kupa, fincan’, bilinen bir fonetik kurala göre alıntılandığı varsayılan bir şekil olan Moğolca *ayaya*’dan gelişmiş Türkçe **ayak** ile birleştirmeyi denemekle kesinlikle kuvvetlendirilemez. Ne Korece *phul*’u ‘ot’ Türkçe **öl** ‘nemli, ıslak’ (**ot** ile değil) ile veya Korece *phul*’ı ‘kaşımak’ Türkçe **üz-** ‘koparmak, parçalamak’ (**kaşı-** ile değil) ile ne de her iki sözü Moğolca *uru-* ‘ovmak, rendelemek, eğelemek, perdahlamak’ ile ilişkilendirmek için herhangi bir açıklama görülür.

Türkçe **bal**’ın (13. s), Latince *mel* çok yakın bir fonetik paralellikte olsa bile muhtemelen Latince değil de diğer Hint-Avrupa dillerinden alıntı bir söz olduğu şüphesiz doğrudur. Bu konuda en erken otorite olan Kaşgari bu sözün, batıyla ilişkisini doğrularcasına, Oğuzlar, Kıpçaklar ve Suvarlarca kullanıldığını söyler (Atalay, III, 156). Alıntı sözlerle karşılaşılan o dönemde, **b-**’ye çevrilmiş söz başı **m-**’nin erken Türkçedeki toleranssızlığına gerçekten dikkat çekici bir örnektir. Söz, Korece *mil* ile herhangi bir ilişki olasılığı bırakmadan **bal** şekliyle (bazı kuzeydoğu Türk dillerinde **pal**) bütün modern Türk dillerinde yaşar.

Dr. Aalto’nun bağımlılık hissedeceğim yazısında başka etimolojiler de var; ben, bir Türkolog olarak aynı fikirde olmamakla beraber, Altayca ***p-**’nin var olduğuna dair benim yukarıda tartıştığımın daha iyi olabilecek bir görüşü es geçmeyi düşünmedim.